

L'ORNITOLOGIA A CATALUNYA

Xavier Ferrer Parareda, * Salvador Maluquer Maluquer, **
Joaquim Maluquer Sostres *** i Albert Martínez Vilalta *

Rebut: març 1984

SUMMARY

Ornithology in Catalonia

The purpose of this paper is to synthesize the history of ornithological studies in Catalonia, from its XVI century precedents to 1982.

The outset of the scientific period took place in the continental or French part of Catalonia round about the 1800's, whereas in the peninsular Catalonia it took eighty years more to happen. During the first twenty years of this century the Institució Catalana d'Història Natural played a significant role; afterwards came a decline in ornithological studies, which was overcome in the 50's decade, and, henceforth, a period of expansion and consolidation took place. Nevertheless, we would like to point out that Catalan ornithology is presently getting closer to the maximum scientific requirement levels.

INTRODUCCIÓ

L'ornitologia pròpiament dita no aflora a la Catalunya peninsular fins a una època tan tardana com és el darrer quart del segle XIX. I si seguíssim criteris de màxima exigència científica, podríem afirmar que tot just despunta en aquest darrer quart del segle XX. Abans, però, d'aquella data, trobem diversos precedents en forma de notícies de determinats ocells que subministren diversos autors, i que per a nosaltres presenten un indubtable interès històric. Afegim que el conreu de l'ornitologia s'anticipa a la Catalunya Nord i, ver-

semblantment, influeix en els treballs dels ornitòlegs d'aquest vessant dels Pirineus.

Dels anys vuitanta del segle passat als anys vint de l'actual, s'enregistra a Catalunya una certa florida de l'ornitologia, tot i que, com veurem, resulta ésser molt limitada i gens professionalitzada. A continuació, però, es produeix una davallada que fins ara no ha estat explicada i que, per cert, també afecta altres dominis de la zoologia. La guerra del 1936-39 empitjora més encara el panorama i podem afirmar que la Catalunya de la postguerra és un desert ornitològicament parlant.

La represa, modestíssima, es produeix a

* Departament de Zoologia (Vertebrats). Facultat de Biologia. Universitat de Barcelona. Avinguda Diagonal, 645. 08028 Barcelona.

** Aribau, 271. 08021 Barcelona.

*** Còrsega, 413, 4t. 1. 08037 Barcelona.

finals dels anys quaranta i la continuïtat ja no es trenca sinó que progressivament s'aferma i es desenvolupa fins a atènyer l'actual situació, inimaginable vint-i-cinc anys enrera. El període de 1950 ençà (el present treball abasta fins a l'any 1982 inclusivament), el diferenciem —amb el risc que significa tota simplificació— en tres etapes que considerem significatives del progrés dels estudis ornitològics a Catalunya.

ELS PRECEDENTS

Prescindint d'escadusseres referències als ocells que poden espigolar-se en diversos escriptors medievals, el primer text important, faunísticament parlant, són els coneguts *Colloquis de la insigne Ciutat de Tortosa* (1557), del cavaller Cristòfol Despuig, editat per primera vegada l'any 1887. En aquesta obra, d'una gran importància en la prosa de la Decadència, Despuig presenta, en forma col·loquial, les excel·lències i la història de la seva ciutat, així com les de la «nació catalana» i la seva llengua. En el col·loqui sisè, «En lo que se mostra la varietat de fruits y altres excelencies que dins lo termens de Tortosa se troben...», enumera nombroses espècies pròpies dels estanys i de la marina, així com de la serra. Detalla algunes observacions, entre les quals destaca la primera i, fins ara única, citació de cria de flamencs a Catalunya.

El jesuïta de Reus, Pere Gil, va escriure una *Geografia de Catalunya* (1600), editada per Josep Iglesias (1949). Al llibre primer d'aquesta obra, que tracta d'«Història o descripció natural ço es de coses naturals de Cathaluña», trobem al capítol 17, enunciat com «De la varietat y abundancia de ossells del ayre tant domesticchs com ferestechs y de las differentes caças de ossells ques usan en Cathaluña en especial cignes, francolins, etc.», que conté alguna dada d'interès.

També conté referències faunístiques aprofitables el *Summari, Index o Epitome dels admirables y nobilíssims títols de Honor de Catalunya, Rosselló y Cerdanya...*, del Dr. Andreu Bosch, de Perpinyà (1628).

A la Biblioteca Nacional de Madrid es conserva un manuscrit del Dr. Clarassol —que Norbert Font i Sagué data de mitjans del segle disset— titulat *Historia Natural del principado de Cataluña* que esmenta diverses espècies d'ocells.

Influit per l'obra de Pere Gil, tenim la *Historia Geográfica y Natural de Cataluña* (1766) del jesuïta del Gironès, Mateu Americh; Josep Iglesias va publicar-ne la part dedicada al regne animal (1949). Tracten dels ocells els capítols del II al XV.

Esmentem finalment l'obra escrita en llatí per Petro Barrere *Ornithologiae specimen novum, sive series avium in Ruscinone, Pyrenaeis montibus atque in Gallia Aequinoxiale observatarum* (Perpinyà, 1745), que cita Adrien Lacroix.

L'INICI DEL PERÍODE CIENTÍFIC

Com havíem assenyalat anteriorment, l'ornitologia científica s'inicia a la Catalunya Nord. L'autor que obre aquest període és Philippe Picot de Lapeyrouse amb una sèrie de treballs zoològics escrits entre 1779 i 1819, que inclouen qüestions ornitològiques pròpies d'aquell territori.

El primer gran ornitòleg rossellonès fou, però, el Dr. Lluís Companyó, que comença les seves publicacions l'any 1839 amb el *Catalogue des oiseaux qui ont été trouvés dans le département des Pyrénées Orientales, soit sédentaires, soit de passage*, i les culmina el 1863 amb la *Histoire Naturelle du département des Pyrénées-Orientales*, el tercer volum de la qual dedica als ocells. Companyó unia als seus coneixements teòrics una gran experiència de camp, la qual cosa li permeté de donar els noms populars dels ocells; així mateix, la seva obra influí a la Catalunya peninsular, com es palesa en l'aportació a l'ornitologia que devem al botànic olotí Estanislau Vayreda i Vila.

Un altre destacat ornitòleg que estudia la Catalunya Nord és el ja citat Adrien Lacroix, que publica de 1871 a 1877, sobresortint el seu *Catalogue raisonné des oiseaux observés dans les Pyrénées et les régions limitrophes...* (1873). D'aquestes dates són l'*Ornithologie pyrénéenne* de Philippe i els treballs d'H. Sirven i de Charles Déperet (*Contribution a l'étude des Oiseaux du département des Pyrénées-Orientales*, 1880).

Pel que fa a la Catalunya peninsular, les primeres referències ornitològiques modernes procedeixen d'observacions de viatge de naturalistes tan famosos com A. E. Brehm (1857 i 1858), Lord Lilford (1865) i Howard Saunders (1871, 1884 i 1897). Anticipem, però, que a Catalunya l'aportació

dels ornitòlegs estrangers mai no atenyà la importància que ha tingut a les Illes i, en l'àmbit peninsular, a Andalusia.

D'acord amb les dades de què disposem, el darrer quart del segle passat s'havia format a Catalunya, i precisament a les comarques septentrionals, un grup d'ornitòlegs aficionats, alguns d'ells autors de diversos treballs. Així tenim la «Sucinta reseña de las aves que en nuestra provincia se deberían conservar, destruir o equilibrar en beneficio de la Agricultura», de Benet Jordi Romañach, que es refereix a Girona, ja que fou publicat a l'*Almanaque o Guía del Ampurdán* (1877-78); la «Descripción de las Aves e Insectos más notables por los daños o beneficios que causan al hombre, con referencia a la provincia de Gerona», del catedràtic d'Institut Vicent Mompó, publicat a la *Ilustración Venatoria* (Madrid, 1879); el «Catálogo de las aves de la Comarca de Campredón» d'Ignasi Roca, inclòs en una *Historia de Campredón* (1879) de Josep Morer i F. d'A. Galí; i l'opuscle del catedràtic de Farmàcia Joan Teixidor *Apuntes para la fauna ornitológica de la provincia de Gerona* (1881). Així mateix, ens han pervingut els noms de Salvador Boada, rector d'Esponellà, dissecador i colleccionista; els farmacèutics d'Olot Ramon de Bolòs i Francesc Malagrida; del colleccionista Marià Masferrer i de Sánchez Comendador.

Els ornitòlegs esmentats constituïren l'entorn que propicià l'obra, que podríem qualificar de clàssica de l'ornitologia catalana, del ja esmentat Estanislau Vayreda i Vila —germà del novel·lista i del pintor (fig. 1)— *Fauna ornitológica de la provincia de Gerona*,¹ publicada el 1883. Aquest treball obtingué el primer premi en un concurs convocat per la Societat d'Amics del País, de Girona, sobre els ocells de la província i la seva utilitat en l'agricultura. El treball de Vayreda, fonamentat en l'observació directa, ha estat, durant molts anys, d'obligada referència pel que fa a l'ornitologia catalana i encara avui dia és útil en determinats aspectes.

En l'esmentat concurs de la Societat d'Amics del País, guanyà el segon premi Josep Gou i Molinas amb l'*Ornithologia de la provincia de Gerona, o sea Tratado de las Aves que en la misma se encuentran, escrito para uso de la gente del campo* (1884), d'escàs interès per basar-se fonamentalment en el material bibliogràfic de què disposava l'autor.

FIG. 1. Estanislau Vayreda i Vila (1848-1901).

Cap a finals del segle XIX, el minúscul centre de gravetat de l'ornitologia catalana tendeix a desplaçar-se de les comarques gironines a Barcelona. Així, el 1887, Delàs publica «Aves de Cataluña que hay en el Museo de Historia Natural de la Universidad de Barcelona» en *Anales de la Sociedad Española de Historia Natural*. El 1891 debuta ornitològicament Artur Bofill i Poch. Jacint Barrera publica, l'any 1892, el primer text en català sobre la matèria que ens ocupa: el fullet «Los aucells de Teyá y Masnou»; i aquell mateix any apareix *El protector de los pájaros* de Felix Solà i Marsal.

Al marge d'aquest nucli, tenim la llista d'ocells de la zona de Tortosa, confegida pel Dr. Montserrat i Archs (1890) i que cita Enric Bayrerri.

L'IMPULS DE LA INSTITUCIÓ CATALANA D'HISTÒRIA NATURAL

La fundació, l'any 1899, de la Institució Catalana d'Història Natural dotà el país d'un instrument, modest però adequat, de suport, estímul i difusió de la incipient recerca biològica. Quant al darrer extrem esmentat, la Institució comptava —i compta— amb el *Butlletí* i la sèrie dels *Treballs*.

En termes estrictament relatius, l'aportació de la ICHN a l'ornitologia és considerable. En efecte, només cal observar l'increment a Catalunya de les publicacions sobre la matèria a partir de 1902, data en què s'inicia l'abans esmentat *Butlletí*.

Aquell mateix any 1902 apareix el llibre d'Emili Tarré i Tarré —a qui després trobarem vinculat a la Institució— *Els aucells més útils a la Agricultura de Catalunya*. Malgrat l'enfocament utilitari, tan característic de l'època, en Tarré fou un ornitòleg meritori. Josep M. de Sagarra, a les seves *Memòries* el considera amb raó com

Fig. 2. Ignasi de Sagarra i de Castellarnau (1890-1940).

a l'únic conegut a Catalunya en el seu temps, tot afegint que «tenia una col·lecció d'aus dissecades d'una certa categoria», que el Sagarra adolescent «havia visitat com aquell qui penetra en un santuari». El *Butlletí* de la ICHN de 1918 donà compte del llegat de l'esmentada col·lecció al Museu de Ciències Naturals de Barcelona.

L'any 1904 es publica a Barcelona, i al marge de la Institució, un *Tratado de las aves insectívoras*, del capità de la Guàrdia Civil Alfredo Peña Martín, que recull noms d'ocells populars catalans i dona referències de les col·leccions de la Universitat de Barcelona i de l'Institut Provincial de Girona, que utilitza per al seu treball.

Així mateix, el 1904 el taxidermista Lluís Soler i Pujol publica un estudi sobre una forma de la perdiu roja observada a Catalunya, que serà conegut internacionalment.

Una peça clau de l'organització de l'ornitologia a Catalunya és el Museu de Zoologia,² que, com veurem més endavant, també presenta una importància considerable en l'etapa actual. Tot i que el seu inici data de 1881, integrat al Museu Martorell, no arrenca pròpiament fins al 1906, sota l'impuls de la Junta de Ciències Naturals, en la qual participaren destacats membres de la ICHN. Així s'establí una vinculació efectiva entre ambdues entitats, com es reflecteix a bastament en els butlletins de la Institució.

El 1911 publica per primera vegada Ignasi de Sagarra i de Castellarnau (1890-1940; fig. 2) que, vinculat al Museu de Zoologia i col·laborador assidu de la ICHN, esdevindrà l'ornitòleg més professionalitzat del primer terç de segle. En la seva producció destaquen les «Noves ornitològiques» als *Treballs* de la Institució de 1915.

L'any 1913 veu l'aparició del primer treball que abasta l'àrea geogràfica de les quatre províncies, amb *Aves de Cataluña* (publicat a les *Memorias de la Sociedad Española de Historia Natural*), del catedràtic Josep Fuset i Tubià.³ L'aportació de Fuset, però, es redueix gairebé a unes claus per a la identificació d'espècies i a la seva citació a les províncies catalanes. Altrament Fuset només utilitzà les col·leccions Tarré i les de la Universitat de Barcelona, negligint la col·lecció de la ICHN així com l'observació directa.

Els anys subsegüents reapareix l'afany utilitari amb *La protecció a los pájaros útiles a la Agricultura*, de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (1914), i la «Pro-

tecció dels aucells més útils a la agricultura», de Frederic Wynn (conferència publicada a Vic el 1915).

Si recapitem l'aportació de la Institució Catalana d'Història Natural al coneixement de la nostra ornitofauna, constatarem un període molt fructífer que s'estén des de 1902 als primers anys vint —1922 o 1923—, per entrar tot seguit en una llarga i poc explicada crisi. Durant les dues primeres dècades del present segle, a part dels autors ja referits, participen des de la ICHN en la tasca de fornir les bases per al coneixement de l'avifauna catalana, els naturalistes següents: J. B. d'Aguilar Amat, Pere Antiga, Ramon de Bolòs, Norbert Font i Sagué, Felip Ferrer i Vert, els germans Salvador i Josep Maluquer i Nicolau, Vicenç Plantada i Fonolleda, i Antoni de Zulueta.

Assenyalarem que, l'any 1919, el gran ornitòleg anglès H. F. Witherby aporta dades referents a Catalunya en un treball d'abast més general.

I, finalment, l'any 1920 és el de la publicació d'un llibre —traduït i força reeditat— excepcional en la nostra literatura i àdhuc en tota la literatura peninsular, *Els ocells amics*, de Josep M. de Sagarra, germà del ja esmentat Ignasi, escrit «per als infants de les escoles de Catalunya», com l'autor mateix assenyalava.

Els Sagarra compartiren l'afecció pels ocells. L'Ignasi la cultivà per la via científica, com a conservador d'aus del Museu de Zoologia, i Josep M. l'expressà mitjançant la sensibilitat artística. Com escriurà a les seves *Memòries*: «El meu pas per l'estudi de la vida dels ocells és el secret, de vegades hermètic, que anima una gran part de la meua vida literària, i sense la presència ornitològica, ni la meua vida ni els meus versos, no serien el que són». I cap dels nostres homes de ciència ni, tampoc, cap dels nostres escriptors, no ha sabut plasmar com ell l'«emoció ornitològica»: «un seguit de fenòmens morals i sentimentals difícilment explicables»; l'«alta companyia d'ordre intel·lectual que en més de quatre i en més de cinc moments m'ha servit per a trobar un gust deliciós a l'existència i una perfecta plenitud a determinades hores»; el «botí espiritual més fort» com fou l'observació d'un colibrí en una illa caribenya, «volant com una diminuta joia metàl·lica entre les corol·les d'uns hibiscus tenyits de sang».

LA LLARGA CRISI DE L'ORNITOLOGIA CATALANA

Els anys vint s'obre una perllongada crisi a l'ornitologia catalana que, altrament, també es constata a la resta de la zoologia.

En comparació amb l'activitat enregistrada durant els primers vint anys d'aquest segle, els trenta subsegüents apareixen eixorcs per a la nostra ciència. I àdhuc és certa aquesta apreciació si ens remuntem al període comprès entre els anys vuitanta del segle passat —quan Vayreda publica— i la fundació de la Institució Catalana d'Història Natural, l'any 1899.

El perquè de la crisi que assenyalarem no és fàcil d'escatir. En la decadència dels treballs ornitològics que es produeix els anys vint, trenta i quaranta, hi concorren diversos factors, essent potser el principal el fet que els naturalistes entusiastes que conreen l'ornitologia en el si de la ICHN, privats de mestres, no superen l'estadi de l'autodidactisme ni tampoc no reïxen a crear escola; i la Universitat —que ofereix les principals possibilitats de professionalització— en resta al marge. Així mateix mancava el caliu estimulador d'un interès generalitzat per la natura, a diferència del que ara s'esdevé.

La davallada a què ens referim es palesa en l'evolució de les publicacions (fig. 3). L'any 1923, Felip Ferrer i Vert publica la darrera nota d'aquest període de la qual tenim notícia («Palmípedes del Nord d'Europa») i, a partir d'aquí, els nostres ornitòlegs emmudeixen.

De la resta de la dècada dels vint, en efecte, només trobem una nota escadussera de J. Vázquez Sans al *Butlletí* de 1926 i un article del P. Jaume Pujiula sobre l'embriologia de la perdiu, de 1929! Val a dir que les publicacions referides a la Catalunya Nord són, en aquest període, incomparablement més importants (fig. 4). I en el curs dels anys trenta encara s'accentuen més les tendències assenyalades (fig. 3). D'aquella dècada, en efecte, no podem destacar pràcticament res, llevat d'una nota del P. Pujiula; d'una aportació de Hans Stadler; de la relació d'aus de la zona de Tortosa —del Dr. Montserrat i Archs— que, juntament amb alguns comentaris, figura a la *Historia de Tortosa y su comarca* (vol. III, 1935) d'Enric Bayrri; i del 1936 mereix ressenyar-se la nota de Margaret M. Hutchinson, «Birds of Costa Brava» —amb la primera citació

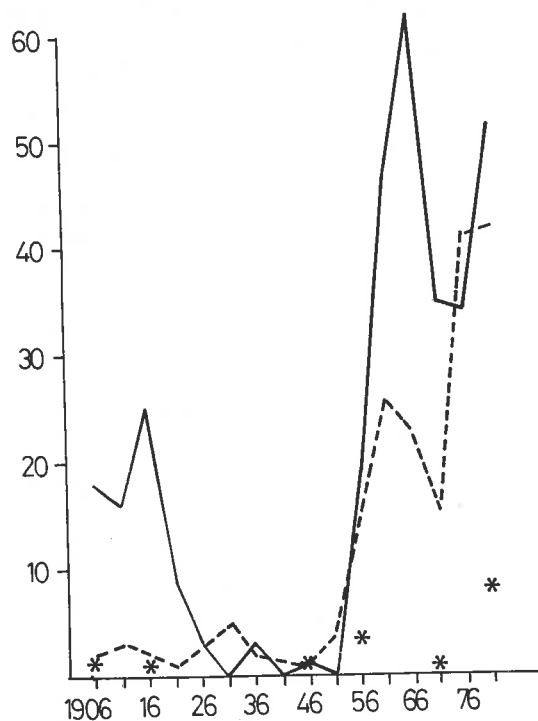

Fig. 3. Nombre de publicacions ornitològiques referents a l'àmbit geogràfic de Catalunya, en períodes de cinc anys des de 1906 a 1981 inclusivament. La línia contínua mostra les notes; la trencada, els articles; i els asteriscs, els llibres.

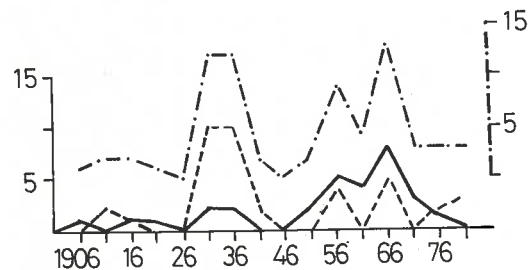

Fig. 4. Nombre de publicacions ornitològiques referents a l'àmbit geogràfic de Catalunya Nord, en períodes de cinc anys des de 1906 a 1981 inclusivament. La línia contínua indica les notes; la trencada, els articles; i la trencada intercalada amb punts, el total de títols.

a Catalunya de l'oreneta cua-rogenca— que prefigura, per dir-ho així, la sèrie d'ornitòlegs-turistes que irrompen els anys seixanta.

La guerra de 1936-1939 agreujarà encara més el declivi dels estudis ornitològics catalans, i d'aquesta època, l'única referència que trobem és la col·laboració d'Ignasi de Sagarra amb la part referent a «La fauna catalana» en una *Geografia de Catalunya* que restà inacabada.

La nostra postguerra combinada amb l'aïllament que produeix la II Guerra Mundial, provocà un veritable buit ornitològic. És més, podem afirmar que durant tota la dècada dels quaranta no apareix pràcticament cap publicació referida a la nostra avifauna. L'instrument de contacte i de publicació que és la ICHN, per òbvies raons polítiques, es veu forçat a interrompre tota mena d'activitats públiques i menarà una precària vida latent fins a la represa de 1972. Altrament, amb la mort d'Ignasi de Sagarra (20-I-1940) desapareix la romanalla de continuïtat ornitològica que hauria pogut mantenir-se. A finals dels quaranta, quan apunta novament l'interès per l'ornitologia, de l'anterior generació només restaven Felip Ferrer i Vert, modest dissecador establert a la plaça Reial, a les acalalles de la seva vida, i Josep M. de Sagarra, que serà l'únic que veurà afermar-se la recuperació.

Calgué, doncs, començar partint gairebé de zero, sense mestres i mancats de llibres però, això sí, amb les portes obertes del Museu de Zoologia, on els novells aficionats podran examinar les col·leccions d'aus en pell, així com ingressar-hi noves peces.

LA REPRESA ORNITOLÒGICA

Si haguéssim de datar l'inici de la represa de les activitats ornitològiques a Catalunya després de trenta anys de crisi, escolliríem com a fita l'any 1950.

Fou llavors que un home de gran personalitat, polifacètic i entusiasta, en Frederic Travé Alfonso, va aplegar els incipients afeccionats a l'ornitologia i, així mateix, va iniciar la constitució de la que esdevindria la millor biblioteca privada de l'especialitat.

El 1952 apareixia el primer treball ornitològic⁴ després d'un lapse tan perllongat, així com un llibret descriptiu⁵ d'Amador Roig Piera. L'any següent, i dins una línia

més aviat literària, també publicuen Jordi Fabré i Noel Clarassó.⁶

L'any 1954, però, és decisiu, ja que l'impuls associatiu de Frederic Travé promou la constitució de la «Sociedad Española de Ornitología», dins la qual s'integraren els ornitòlegs catalans formant la «Secció Regional Catalana»,⁷ que ha desenvolupat autònomament les seves activitats.

L'aportació bàsica de la SEO a l'ornitologia catalana ha estat doble: la cobertura professional als ornitòlegs afeccionats i l'edició d'*Ardeola, Revista ibèrica de ornitología*, la col·lecció de la qual conté (1983) la major part de la informació ornitològica publicada referent a Catalunya.

El període que podríem anomenar de la Secció Regional Catalana comprèn des de l'esmentat 1954 fins cap a l'any 1972, en què s'inicia una nova etapa, sense que això signifiqui la desaparició de la Secció com a tal o el cessament de les seves activitats, sinó el desplaçament del centre de gravetat de l'ornitologia catalana. En el curs d'aquells disset anys el nombre de publicacions enregistra un increment espectacular en relació amb el punt de partida (figura 3), destacant el predomini de les notes sobre els articles, com correspon a una participació majoritària d'ornitòlegs aficionats.

En aquells anys cal destacar les aportacions d'Enric Balcells Rocamora, l'únic biòleg professional que s'ocupa d'ornitologia. Els treballs de Pere Mestre Raventós —que continuà posteriorment— són referits principalment a la comarca del Penedès, de la qual ha recollit una llarga sèrie de valuosíssimes informacions sobre

les aus nidificants, i ha estat, així mateix, el fundador i creador de la Secció Ornitològica del Museu del Penedès, que disposa d'una de les col·leccions oològiques més importants de la península Ibèrica. I esmentem també la publicació, l'any 1956, d'*Els ocells de les terres catalanes*,⁸ que abasta els Països Catalans.

Finalment cal recordar un fet ja anticipat, que adquireix importància els anys seixanta, com és la contribució d'ornitòlegs estrangers al millor coneixement de la nostra avifauna. Val a dir, però, que es concreta majorment en notes circumstancials derivades de l'estada estiuenca a les comarques turístiques del país (fig. 5).

EL GRUP DEL MUSEU DE ZOOLOGIA

El primer quinquenni dels anys setanta, el Museu de Zoologia esdevé el focus bàsic de formació i de treball ornitològic a Catalunya que, com veurem posteriorment, irradiarà en múltiples direccions.

Aquest paper decisiu que juga plenament el Museu entre 1972 i 1976,⁹ és l'obra de Salvador Filella i Cornadó, funcionari de dita institució, entorn de la qual va aplegar un nombrós grup de joves interessats pels ocells.

L'aspecte formatiu s'acomplia mitjançant curssets d'ornitologia —iniciats el 1972—, sessions de treball als locals del Museu i sortides al camp. Les observacions obtingudes en aquestes sortides foren, d'altra banda, la font principal de dades per dur a terme el gran projecte comú que el grup s'havia proposat, com era l'elaboració d'una avifauna de Catalunya.

L'activitat del grup aplegia, sense proposar-s'ho explícitament, un altre objectiu: constituir una excel·lent escola d'observadors d'ocells —els populars *bird-watchers* anglosaxons—, als quals augurem un gran futur al nostre país.

Durant el període de 1970 a 1976 el grup del Museu passà d'una desena a una cinquantena de components, totalitzant unes dues mil sortides al camp. I, en conseqüència, la major part dels ornitòlegs i dels observadors més experts amb què comptem avui dia deuen la seva formació pràctica a la tasca desplegada per Salvador Filella.

Les limitacions, però, del grup del Museu i que el dugueren a la seva desintegració com a tal l'any 1977, quan ja s'havia

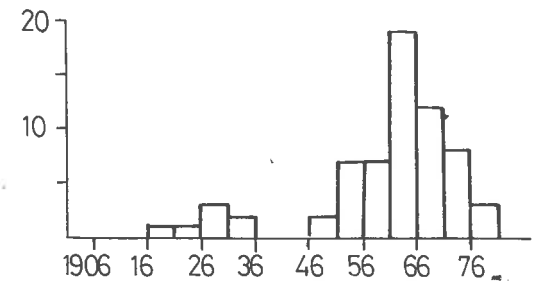

Fig. 5. Nombre total de publicacions ornitològiques (notes i articles) d'autors estrangers referents a l'àmbit geogràfic de Catalunya, en períodes de cinc anys des de 1906 a 1981 inclusivament.

acomplert el que lògicament se'n podria esperar, foren l'autodidactisme i la consegüent manca de professionalització, així com l'aïllament en què actuava.

Prefigurant el pròxim futur, vers 1975 s'inicia la creació, en el si del grup del Museu, d'uns quants subgrups de treball amb vocacions específiques, que l'any següent es podien distingir, per raó de la temàtica, en vuit de tipus comarcal (estudien àrees geogràfiques concretes) i tres de dedicats a grups d'ocells (rapinyaires, carronyaires, etc.), més un dotzè que aplegava els anelladors d'aus.¹⁰

A les darreries d'aquest període que ressenyem, la ICHN produeix un informe col·lectiu de gran abast, el *Llibre Blanc de la gestió de la natura als Països Catalans*,¹¹ que contenia l'apartat corresponent a la recessió de l'avifauna, en la concepció del qual col·laboraren una desena d'ornitòlegs, la major part dels quals pertanyien a la Secció Catalana de la SEO, essent així mateix gairebé tots ells membres de la Institució. Aquesta obra col·lectiva cristal·litza l'interès per la problemàtica proteccionista, que serà una de les línies d'actuació presents en la panoràmica ornitològica actual.

Assenyalem, finalment, que l'any 1977 se celebraren a Barcelona les «IV Jornadas Ornitológicas Españolas», amb una destacada participació dels ornitòlegs catalans.

EL PANORAMA ACTUAL

A partir de 1977 entrem en la fase actual, caracteritzada per allò que podríem dir-ne la multipolaritat —en tots sentits i en totes direccions— de l'ornitologia a Catalunya; per la seva tendència a la professionalització i consegüent diferenciació dels biòlegs respecte dels aficionats; i en general per la progressió geomètrica —si se'ns permet la metàfora— del nombre dels qui s'interessen pels ocells i la seva protecció.

Atesa l'actualitat dels fets i la natural manca de perspectiva —els arbres no ens deixen veure el bosc— no podem pretendre historiar la situació present, per la qual cosa ens limitarem a ressenyar les principals línies d'actuació i les tendències que s'adverteixen en la ja vasta panoràmica de la nostra ornitologia.

La Universitat

El fet que considerem més decisiu de

l'etapa actual és la incorporació de la Universitat a la recerca ornitològica, la qual cosa significa que s'assoleix, per primera vegada, la professionalització de l'ornitologia.

Un bon indicador de la introducció de l'ornitologia a la Universitat ens ve donat per les tesis doctorals¹² que sobre aquesta branca de la zoologia s'han llegit. La primera tesi estrictament ornitològica —encara que no fos referent a Catalunya— va presentar-se a la Universitat de Barcelona l'any 1977. I després de 1980 se'n llegeixen tres més. Quant a la Universitat Autònoma, encara està per estrenar en aquest aspecte.

Així mateix, l'any 1979 es crea el grup de recerca avifaunística de la càtedra de vertebrats de la Facultat de Biologia de la Universitat de Barcelona, que actualment aglutina els esforços d'un centenar —aproximadament— d'observadors en l'ambició projecte d'*Atlas dels ocells nidificants de Catalunya i Andorra*¹³ i, així també, coordina altres projectes (censos de voltors, d'aus aquàtiques, d'aus marines petrolejades, etc.). A la Universitat de Barcelona, a més de les recerques estrictament faunístiques, se'n fan d'altres com són les anatòmiques, etològiques, ecològiques, contaminació d'ocells, etc.

A la Universitat Autònoma, finalment, s'incardina un grup de treball ornitològic.

El Museu de Zoologia

A part de contenir la col·lecció d'aus —en pell i muntades— que amb molta diferència és la més important de Catalunya, la secció ornitològica de la institució realitza treballs d'etologia i s'està especialitzant en bioacústica.

Té, així mateix, una gran importància l'edició de la revista del Museu, *Miscel·lània Zoològica*, que publica treballs ornitològics que fins fa pocs anys només trobaven eventual acolliment a *Ardeola*.

El parc zoològic de Barcelona

També hi ha algun ornitòleg que hi col·labora (control d'espècies, etologia, etc.).

L'ornitologia a les comarques

La difusió de l'interès pels ocells que caracteritza l'actual panorama, ateny les comarques i es manifesta mitjançant la constitució de grups —més o menys informals—, molt interessats per la conservació de la natura, com són l'Agrupació

Ornitològica de la Garrotxa, el Taller de Natura de Badalona, Grup d'Estudis de la Natura d'Amposta, l'Associació de Naturalistes de Girona, el Grup Autònom de Manresa de la ICHN, la Institució Altempordanesa per a la defensa i estudi de la natura, entre altres.

Així mateix, el desenvolupament de l'ornitologia comarcal es palesa en les monografies —de vàlua molt desigual— que inicien l'any 1978 Jordi Sargatal i Rosa Llinàs amb *Els ocells de l'Empordà*; segueix, el 1979, Pere Mestre Raventós amb *Els ocells del Penedès* —el treball que conté una documentació més copiosa—, i Xavier Aixalà i Martí amb *Els ocells de Balaguer i la seva rogalia*; del 1980 tenim «Els ocells de la Comarca del Bages»¹⁴ d'Antoni Borràs, i *Els ocells. Banyoles. Fauna Comarcal*, de J. M. Massip i Gibert; el 1981 aparegué *Ocells de Girona i la seva rogalia*, de David Sunyer i Lluís Motjé; i, finalment, el 1982 es publiquen: *La Fauna del Vallès occidental*, de Vicenç Bros, Jordi Miralles i Joan Real; *Els ocells a l'Alt Camp*, de Màrius Domingo i Pedro i Josep M. Concernau i Robles; i *Els ocells de la Comarca de la Selva*, de Lluís Motjé i Costa.

Advertim que a Barcelona també existeixen grups molt actius —al marge de les entitats i institucions— que estudien aspectes molt diversos de l'avifauna.

La Institució Catalana d'Història Natural

En el si de la Institució va constituir-se la Comissió d'Ornitologia l'any 1976, amb afeccionats procedents del grup del Museu de Zoologia, però que no arribà a consolidar-se.

L'aportació realment important que la ICHN efectua a l'ornitologia en el període actual, ho és per la via de les publicacions *Butlletí* i *Treballs*—, que ajuden eficaçment a diversificar i multiplicar les possibilitats de difusió dels treballs sobre ornitologia de Catalunya.

La Secció Catalana de la SEO

Als trenta anys de la seva fundació manté una certa vida associativa, centrada fonamentalment en la promoció de l'interès pels ocells i a contribuir a fer possible la publicació de la revista *Ardeola*.

El Grup Català d'Anellament

Té com a antecedent l'agrupament «Meros», format en el si del Grup del Museu de Zoologia, la primavera de 1975, i que

hom considera continuador d'aquest últim.

El Grup Català d'Anellament es creà el mes de març de 1977 i la seva dinàmica —aplega diversos agrupaments eixits del Museu— així com les seves realitzacions —amb projecció a l'exterior— són verament remarcables. El Grup s'organitza en diversos subgrups o agrupaments d'anelladors situats en diverses comarques, essent un dels més destacats pel volum d'ocells anellats el Centre de Migració de Tiana. El 1983, commemorà l'anellament que feia cinquanta mil; organitza curssets d'anellament, etc.

El proteccionisme

Com ja havíem indicat anteriorment, un del trets propis de l'etapa present és la importància que ateny la preocupació per la protecció dels ocells i de llurs hàbitats, singularment acusada pel que fa a determinats grups (aquàtics, rapinyaires, carronyaires).

Aquell interès es manifesta molt diversament i impregna, per així dir-ho, l'actuació de diverses entitats i grups. Entre aquests, destaquen per l'atenció prestada a la conservació de l'avifauna la Lliga per a la Defensa del Patrimoni Natural (DE-PANA) —que en certa manera també procedeix del Grup del Museu—; el Centre de Recuperació de Rapinyaires del Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca de la Generalitat, i el Grup de Defensa dels aiguamolls empordanesos, que ha reeixit a promoure una llei del Parlament de Catalunya declarant paratges naturals d'interès nacional i reserves integrals zoològiques i botàniques diverses zones o partides dels aiguamolls empordanesos.

L'increment actual, que podríem qualificar d'exponencial, de les iniciatives de la més diversa índole relacionades amb l'estudi, observació i conservació dels ocells, pot atribuir-se a diversos factors de natura vària, però en visió sintètica s'inclou en el marc general del procés de desenvolupament socio-econòmic que experimenta la nostra societat. Com expressa tan justament l'historiador Raimond Carr, «existeix una correlació positiva entre l'índex *per càpita* d'ornitòlegs i el del creixement econòmic».¹⁵

SÍNTESI I CONCLUSIONS

Per tal d'obtenir una visió sintètica de l'evolució de l'ornitologia a Catalunya, dis-

posem d'uns gràfics¹⁶ —ja esmentats anteriorment— que reflecteixen un indicador tan significatiu com són les publicacions. Les sèries s'inicien l'any 1902, coincidint amb l'arrencada del *Butlletí* de la ICHN; contrasten les dades provinents de la Catalunya Nord amb les seqüències que s'enregistren a la Catalunya peninsular; palesen l'aportació dels ornitòlegs estrangers; diferencien les notes, els articles i els llibres; i, finalment, per evitar les distorsions d'un període massa curt, les dades es presenten per quinquennis.

L'evolució de les publicacions a Catalunya (figura 3)

Iniciada la sèrie l'any 1902, vers 1916 ateny un màxim de publicacions que no es recuperarà fins a la segona meitat dels anys cinquanta; els anys vint s'observa una davallada general de les publicacions, perllongada fins al començament de la dècada dels cinquanta.

A la culminació de la fase que anomenem de la Secció Catalana de la SEO, que s'esdevé cap al 1966 i es caracteritza pel predomini de les notes, segueix l'etapa del Museu de Zoologia, en el curs de la qual s'incrementa notablement la participació dels articles en el conjunt de les publicacions. Aquesta relació entre articles i notes és, no cal dir-ho, un bon indicador del grau de desenvolupament científic.

La tendència més recent que s'observa és en el sentit de l'augment del nombre dels llibres, molt acusat en comparació amb les baixíssimes cotes anteriors. Obviament, la publicació de llibres hauria d'interpretar-se com a reflex d'un nivell superior, en el qual ja és possible efectuar la síntesi dels coneixements adquirits.

L'evolució de les publicacions a la Catalunya Nord (fig. 4)

L'evolució de les publicacions ornitològiques a la Catalunya Nord ofereix un marcat contrast amb la que s'observa a la Catalunya peninsular. El període més fèrtil a l'altre vessant dels Pirineus és el comprès entre 1927 i 1939 —això és, fins a l'inici de la II Guerra Mundial—, amb un significatiu predomini dels articles sobre les notes.

L'increment de publicacions de 1950 a 1970 és reduït, a diferència de l'expansió que en aquest període es produeix a la Catalunya peninsular; i per a més diferenciar ambdues evolucions, a la Catalunya

Nord s'enregistra una pregona davallada a partir dels anys setanta.

En efectuar la present comparació quantitativa, cal tenir en compte les diferències qualitatives entre ambdues contrades. A la Catalunya Nord s'observa un percentatge superior d'articles, que palesa un nivell científic més elevat. Per afegiment, l'establiment a Banyuls de la Marenda del Laboratori Aragó, d'anomenada internacional, ha facilitat el sojorn —i les campanyes pels Pirineus Orientals— de científics il·lustres, com ha estat el cas de Noël Ma-yaud.

Evolució de les publicacions d'estrangers referides a Catalunya (fig. 5)

L'aportació al coneixement de l'ornitologia catalana per part de científics estrangers ha estat molt reduïda, sobretot si la comparem amb l'efectuada en d'altres terres catalanes, com és ara el cas de les Balears. El Principat ha estat, en efecte, terra de pas —però només això— d'ornitòlegs tan destacats com Brehm, Saunders, Whiterby, Ticehurst, Blondel, etc., que únicament ens han deixat simples notes de la seva breu estada.

Afegim que el màxim de títols signats per ornitòlegs estrangers és correlatiu amb la fase de major creixement del turisme, la qual cosa revela que es limitaren a aprofitar les vacances —sobretot a la Costa Brava— per realitzar algunes observacions. La manca de paral·lisme d'aquesta evolució amb la constatada a la Catalunya Nord, revela que estem en presència d'un fenomen privatiu de la Catalunya peninsular no generalitzable a d'altres contrades mediterrànies.

Com dèiem en iniciar aquest esbós de la petita història de l'ornitologia catalana, si haguéssim seguit un criteri rigorosament o estrictament científic, no hauríem pogut escriure les pàgines precedents. O bé hi figurarien com a antecedents del desgatjament als nivells de màxima exigència que ara s'està produint, gràcies a l'arrelament —que esperem definitiu— dels estudis ornitològics a la Universitat.

Però considerem que el concepte d'ornitologia no s'esgota en un mer científisme, sinó que també comprèn els grups autodidactes que es fan i es desfan; una història associativa que s'interromp, i el fil d'una tradició que arrenca a finals del segle XIX

però que es trenca els anys vint; la presència i l'activitat dels observadors d'ocells, d'evident significat socio-cultural; i l'acció proteccionista, bolcada vers l'esdevenidor. Car volem subratllar que totes aquestes iniciatives, actuant de molt diverses maneres, han realitzat, i encara realitzen, la seva variada contribució al coneixement i a la valoració de l'avifauna de Catalunya.

NOTES

1. El títol sencer és: *Fauna ornitològica de la província de Gerona o sea breve descripción de las aves sedentarias en la misma y las de paso accidental o periódico, sus costumbres y alimentación bajo el punto de vista de utilidad o perjuicio para con el hombre y la agricultura en general*.

2. La present informació, l'hem d'agrair a la senyora Roser Nos, directora actual del Museu, respecte al nom del qual cal advertir que primer es denominà Museu de Catalunya i, després, de Ciències Naturals.

3. Hem pogut precisar que morí a Barcelona el 10 de març de 1952.

4. «Notas para el estudio de las aves de Lérida» (*Pirineos*, 1952), de Joaquim Maluquer Sostres.

5. *Ocells de la nostra comarca del Penedès*.

6. *Los pájaros de nuestros jardines*.

7. Frederic Travé —traspasat el 1982— renuncià al projecte inicial d'una societat ornitològica catalana per la falta de suport científic —manca-ven mestres— i la migradesa dels efectius societaris, ja que en fundar-se la SEO el 15 de maig de 1954, la Secció Regional Catalana comptava amb 22 membres.

8. De Joaquim Maluquer i Sostres, ampliat i reeditat el 1973 i el 1981.

9. Els inicis poden fixar-se el 1969, i el 1977 el grup encara va tenir alguna activitat.

10. El mes de setembre de 1976 actuaven els agrupaments comarcals o locals de la Noguera, dels aiguamolls gironins, del Montseny (al qual s'incorporà el Montnegre el 1977), del delta de l'Ebre, del Berguedà, de Cubelles-Cunit (que desapareix el 1977), de Beseit-Baix Maestrat i de Menorca. El 1977, s'hi afegiren els de l'Alt Ripollès i de l'Alta Garrotxa.

Els dedicats a grups d'ocells eren —1976— els d'ocells carronyaires, d'Accipitriformes (al qual s'incorporà la recuperació de rapinyaires el 1977) i de la cigonya blanca.

El 16-XII-1976 també es constituïren les Comissions de gestió temporal: la de l'Atlas dels ocells nidificants, l'Organitzadora de les Jornades Ornitològiques i la d'Homologació de citacions d'espècies rares.

11. Duu com a títol principal *Natura, ús o abús?*, i en fou secretari de redacció Ramon Folch i Guillén.

12. 1977. César Pedrocchi Renault, *Biocenologia ornítica en bosques submediterráneo-montanos de Pinus sylvestris en San Juan de la Peña y sus relaciones con la avifauna del Alto Aragón occidental*.

1980. José Domingo Rodríguez Teijeiro, *Contribución al conocimiento de la biología y etología de la especie Apus apus (L. 1758)*.

1982. Francisco Javier Ruiz Gabriel, *Contribución al conocimiento de la biología y ecología de Bubulcus ibis (L. 1758) en el Delta del Ebro (Tarragona)*.

1982. Xavier Ferrer Parareda, *Anátidas invernantes en el Delta del Ebro*.

13. Aquest treball és fruit de cinc anys de recerca i els seus resultats ultrapassen l'objectiu inicial per convertir-se en la primera avifauna de Catalunya, eina fonamental d'estudi que fins ara ens havia mancat. Ha estat publicat el 1984 (Ketres, Barcelona).

14. Dins del llibre *El Bages*.

15. *España 1808-1939*, pàg. 409, nota 90. Ariel, 1968.

16. Les dades per elaborar-los procedeixen de l'exhaustiu fitxer bibliogràfic que sobre la matèria ha aplegat un dels autors (S. M. M.) i que abasta tant les publicacions espanyoles com les principals revistes ornitològiques estrangeres.